

9. Сухомлинський В. О. Природа, праця, світогляд // Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 551-562.
10. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. – Кн. 2.: Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.
11. Чамата П.Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей. – К.: Знання, 1965. – 48 с.

УДК 371.64

Т.В. Дячкова

ПРО РОЛЬ СЛОВА В НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті висвітлюється роль слова вчителя у науково-педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. З'ясовується роль слова у спілкуванні учителя з учнями, характеризуються види спілкування. Доводиться роль слова у вихованні толерантної особистості школяра на уроках в сучасній школі.

It is described in the article the role of teacher's word in scientific-pedagogic heritage of V.A. Sukhomlinsky. Becomes clear the role of the word in conversation between teacher and pupils, characterizes kinds of this conversation. It is argued the role of the word in development of tolerant person of pupil at classes in school nowadays.

Надзвичайну силу слова відмічав В.О. Сухомлинський у спілкуванні.

«Слово – найтонший дотик до серця: він може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Слово обертається найнесподіванішими вчинками навіть тоді, коли його немає, а є мовчання. Там, де потрібне гостре, пряме, чесне слово, іноді ми бачимо ганебне мовчання. Це найогидніший вчинок – зрада. Буває і навпаки: зрадою стає слово, яке повинно берегти таємницю. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу і безнадію і одухотворити, розсіяти сумніви і засмутити, викликати посмішку і сльози, породити віру в людину і зародити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі ...».

Не можна без захоплення читати ці прекрасні вирази і порівняння про роль слова у людському спілкуванні., що залишив у спадщину видатний педагог Василь Олександрович Сухомлинський. Адже життя суспільства налаштоване так, що члени суспільства можуть існувати лише спілкуючись один з одним. Взаємодія в процесі спілкування відбувається переважно у словесній формі. У спілкуванні **слово** за формою і змістом спрямоване на іншу людину і має діалоговий (бесіди, диспути) і монологічний (розповідь, лекція, коментар, оціночні судження) характер.

Нагадаємо, що у широкому розумінні – **спілкування** – це процес взаємодії між людьми, в якому відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, уміннями і навичками, а також результатами діяльності.

В педагогічній науці є поняття «педагогічного спілкування як системи соціально-психологічної взаємодії між учителем та учнями, спрямованої на створення оптимальних соціально-психологічних умов для обоюдної діяльності».

За своїм змістом і сферою функціонування воно може бути професійним і непрофесійним.

Професійне педагогічне спілкування забезпечує передання через учителя учням людської культури, допомагає у засвоєнні знань, сприяє формуванню ціннісних орієнтацій під час обміну думками. Воно передбачає високу культуру вчителя, засвідчує його вміння реалізувати свої можливості у спілкуванні з іншими людьми (колегами, батьками та ін.),

здатність сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі навчання і виховання.

Непрофесійне педагогічне спілкування породжує у учнів страх, невпевненість, спричиняє зниження працездатності, порушення динаміки мовлення, небажання думати і діяти самостійно, мовчання, відчуженість, стійке негативне ставлення до навчання і до вчителя. Почуття пригніченості від вивчення певного предмета, а іноді від спілкування з учителем у деяких учнів триває впродовж багатьох років.

Ставлення до учня обумовлює успіх організаторської діяльності вчителя, визначає загальний стиль його спілкування, який може бути: 1) авторитарним;

2) ліберальним; 3) демократичним.

Авторитарному стилю спілкування притаманні диктат, завдяки якому один із учасників взаємодії перетворюється на пасивного виконавця, пригнічується його самостійність і ініціатива. Головні форми взаємодії авторитарного вчителя з учнями – наказ, вказівка, інструкція, догана. Вчитель нетерпимий до заперечень. Реакцією на помилки учня бувають негативні висловлювання, різкі слова. Іноді вчитель поєднує негативне ставлення до учнів з залякуванням.

Це породжує несприятливий психологічний клімат, пригнічує ініціативу і відповідальність, розвиває у дітей невпевненість.

Ліберальний стиль спілкування виявляється у низькому рівні вимог до виховання. Ліберальний вчитель не має стійкої педагогічної позиції, легко підкорюється суперечливим впливам окремих учнів і колективу. Педагог прагне завоювати авторитет, хоче подобатись дітям, але не може відшукати доцільних способів організації взаємодії, не гребує дешевими прийомами загравання. Форми роботи такого вчителя начебто демократичні, але через пасивність і незацікавленість, нечіткість програми і брак відповідальності виховний процес, при такому стилі спілкування, стає некерованим.

Демократичний стиль спілкування ґрунтується на глибокій повазі, довірі до особистості і колективу. Основними способами взаємодії є заохочення, порада, інформування, координація, що розвиває в учнів упевненість в собі, ініціативність. Спілкування відбувається на підставі захоплення спільною, творчою діяльністю, де головним є активне і позитивне ставлення до учнів, любов до справи, співроздуми та співпереживання щодо сумісної діяльності, що наповнює життя учнів радістю, гордістю за досягнуті успіхи. При цьому дружні стосунки з учителем, який виявляє приязнь і повагу до дітей не повинні перетворюватися на панібратські, що негативно впливає на весь навчально-виховний процес.

Спілкування як етичний феномен вимагає від людини спеціальної підготовки щодо технології взаємодії, морального досвіду, мудрості в організації взаємин в різних сферах суспільства, з різними учасниками взаємодії, праці.

І знову ми звертаємось до В.О. Сухомлинського, який писав: «Азбучною істиною є те, що праця – могутня виховна сила. Але й ця сила буде сплячим велетнем, якщо найчутливіших куточків людської душі не торкається найтонший інструмент людського виховання – **слово**. Неповага до слова, невіра в слово породжує педагогічне безкультур'я і примітивізм...».

Всім відомо що педагогічний такт учителя – велика сила! І навпаки, безтактність, необачне грубе слово, різке зауваження, нехай лише на адресу одного учня в класі, руйнує увагу, дисципліну всього класу, відволікає всіх учнів від наукових проблем навіть за умови, коли вчитель володіє хорошими знаннями пояснюваного матеріалу.

Педагоги повинні знати і дотримуватись правил спілкування, щоб застерегти себе від помилок, які підстерігають їх майже кожної хвилини.

Тому втілити всі інноваційні технології навчання і досягти успіху можливо лише за умов удосконалення спілкування педагогів з тими, кого вони намагаються навчити і виховати.

Повага до слова і досконале володіння ним породжує таку якість особистості у спілкуванні як **толерантність**.

Це слово останнім часом набуло широкої популярності, стало міжнародним терміном, найважливішим ключовим словом у проблематиці миру. Воно наповнене своїм особливим змістом, який відображає інтуїтивне сприйняття єдності людства, взаємозалежності всіх від кожного і кожного від усіх, і полягає у повазі прав іншого (в тому числі права бути іншим), а також утримання від заподіяння шкоди, тому що шкода, заподіяна іншому, означає шкоду для всіх і для самого себе.

Основними рисами толерантної особистості є: прихильність до інших; поблажливість; терпіння; гумор; чуйність; довіра; альтруїзм; терпимість до відмінностей; вміння володіти собою; доброзичливість; вміння не осуджувати інших; гуманізм; вміння слухати інших; допитливість; співчуття.

Толерантність виявляється важливим компонентом життєвої позиції зрілої особистості, яка має свої цінності і інтереси та готова, якщо треба, їх захищати, але одночасно з повагою ставитися до позицій та цінностей інших людей.

Толерантна особистість – це людина, котра знає себе і визнає інших. Виявлення співчуття – найважливіша цінність толерантного суспільства і якість толерантної людини.

Для того, щоб досягти успіхів у власному житті, не витратити сил на конфлікти, не ображати і пригнічувати образами один одного, потрібно сформувати в собі толерантність як рису характеру.

В нелегких економічних умовах, в яких перебуває і суспільство, і школа, вчителі докладають багато зусиль, щоб задовольнити освітні (дидактичні) вимоги до уроку:

- впроваджують новітні технології пізнавальної діяльності;
- раціонально поєднують різноманітні форми і методи навчання;
- здійснюють творчий підхід до побудови структури уроку;
- поєднують різні форми колективної і самостійної діяльності учнів;
- забезпечують дієвий контроль знань і ін.

А от виховні вимоги до уроку здійснюються не в повній мірі, тому слабо формуються в учнів такі якості, як старанність, відповідальність, охайність, самостійність, працездатність, уважність, чесність тощо.

А ще гірше формуються світоглядні, моральні, правові, художньо-естетичні, економічні, екологічні навички; іноді дуже слабо позначається доброзичливість, довіра, чуйність, терпимість, здатність до співчуття тощо.

Багато фахівців вважають, що ці якості мають виховуватись у позакласній роботі. Але ж уроки учні відвідують кожного дня по 5-6, а позакласні заходи 4-5 на місяць.

Тому слід використовувати виховні можливості уроку, щоб сформувати у школярів зокрема і риси толерантної людини. Для прикладу ми обрали урок.

Розглянемо елементи уроку та їх можливості щодо формування толерантності (із досвіду роботи студентської проблемної групи на кафедрі педагогіки і психології Херсонського державного університету).

Організаційна частина. До неї належить привітання, перевірка підготовленості учнів до уроку, виявлення відсутніх, повідомлення плану роботи.

Загальновідомо, коли вчитель дисциплінований сам, ніколи не запізнюється, то й учні поведуть себе відповідно. Але ж буває, що учні запізнюються, неухажні, не налаштовані на організований початок уроку, то вихований, доброзичливий учитель, який приходить до учнів на урок "з сонячним зайчиком в душі", учням, які запізнилися, він скаже тихо, без роздратування: "Сідайте швиденько, бо ви нам заважаєте". Він не стане забирати дорогі хвилини на "розноси" учнів і тим самим псувати настрої усім останнім. А зауваження, своє невдоволення він скаже учням, які запізнилися, після уроку. Зробить це чемно, і культурно, не принижуючи гідності учнів. Учитель також не повинен виказувати роздратування, що якийсь учень ще не приготувався до уроку – не має зошита або ручки. Всі зауваження можна робити спокійно, не нагнітаючи негативної атмосфери в класі. Учні звикають до такого доброго відношення, вони комфортно почуваються в класі.

Мотивація навчальної діяльності передбачає формування в учнів потреби вивчення конкретного матеріалу. Неуважність учнів на уроці можна подолати не авторитарними зауваженнями типу: "Сидіть тихо" (зауваження до всіх), або ж довгі нотації до окремих учнів: "Ти неуважний, тому й успіхи у тебе такі скромні".

Потребу у навчанні викликає чітке, зацікавлене повідомлення теми, мети і завдань уроку. Для цього треба підготувати історичні випадки, приклади з життя, дуже корисними в цьому плані є повідомлення з журналів, науково-популярної літератури. Вчитель має бути цікавим для учнів зі своєю програмою дій. Закликами і погрозами тут нічого не вдієш.

Необхідно без зайвих розмов і зауважень викликати мотиви навчання, а цьому сприяє усвідомлення учнями кінцевого, запланованого результату спільної діяльності вчителя й учнів.

Перевірка знань учнів складається з перевірки письмового домашнього завдання або письмової чи усної перевірки знань учнів на уроці.

Конфлікт на цьому етапі уроку виникає, коли деякі учні не виконали домашнє завдання. У будь-якому випадку уважний і чуйний учитель обов'язково має спитати причину невиконання домашнього завдання.

Деякі учні переобтяжені шкільними дорученнями (самодіяльність, спортивні змагання і ін.). Вчитель мусить у своєму зошиті відмітити невиконання, щоб учень знав, що вдруге вже буде "покараний" чи оцінкою, чи гуморним зауваженням, чи записом у щоденнику. Чуйність – це не поблажливість. Чуйність – це теж дисципліна, але без роздратування, образи учня.

Великим "злом" при опитуванні учнів є підказки. Вчителі по-різному борються з ними. Одні підказувачам ставлять незадовільні оцінки, інші – відправляють їх із класу.

Є різні приклади "подолання" підказок. Можна ставити відповідаючим учням додаткові запитання та за зіпсовану підказкою відповідь знижувати оцінку, мотивуючи це зниження поведінкою підказувачів, пояснюючи, що вчитель додатковими запитаннями намагався підвищити якість відповіді, а "товариші-підказувачі" цього зробити "не дозволили". Нехай ця низька оцінка буде на їх совісті.

Така система має успіх в залежності від того, який колектив. Якщо вони згуртовані і вболівають за кожного учня в класі, то через деякий час підказки припиняються. Якщо немає згуртованості, якщо підказувачі -егоїсти, які люблять тільки себе і думають, що підказка дає їм змогу якось себе показати, то тут потрібна індивідуальна робота з підказувачем, виховувати в них уміння слухати інших, володіти собою, чуйність до товариша, який відповідає біля дошки і, звісно, хвилюється.

Важливе виховне значення має відношення вчителя до учнів під час їх усних відповідей. Варіантів тут багато, все залежить від індивідуальності учня, його знань, уміння реагувати на зауваження. Але дуже багато залежить від якостей учителя: вміння слухати, доброзичливість, чуйність, терплячість, розуміння того, що це – учень і він не може ще стільки знати і так говорити, як учитель. Він ще багато чого не знає і не вмє, і його не слід засуджувати за ці недоліки, а терпляче вчити і логічно мислити, і правильно говорити. Співчуття, милосердя і гуманність повинні керувати вчинками вчителя.

При відповідях можна дати змогу учню висловити все, що він знає, а потім спокійно сказати: "Давай уточнимо деякі питання, на які ти загалом правильно відповів".

Якщо в ході доповіді учень помилявся, зупинявся, то безумовно потрібна розумна допомога без зауважень: "Знову не довчив, це все твої лінощі". Вчителю треба вміти задавати розумні, доречні запитання, віднайти у відповіді не "слабое звено", а "сильное" (те, що він знає), похвалити і підбадьорити за кмітливість.

Слабкі, невпевнені у собі учні завжди потребують уваги до себе, їх треба підбадьорювати, хвалити іноді за дрібні успіхи і досягнення. А як ще на уроці нічого не виходить, то без докорів запросити на консультацію, додаткове заняття і пообіцяти, що все буде гаразд.

Високу принциповість і вимогливість учителю слід демонструвати по відношенню до відмінників і сильних учнів: ці "витримають" усі претензії, бо звикли багато і наполегливо працювати. Знову ж таки без приниження людської гідності відміннику можна поставити і низьку оцінку, зауваживши: "Не довчив, сьогодні тут попрацюй над цим матеріалом, я тебе ще спитаю". І всі учні будуть бачити, що вчитель справедливий, а це головне.

Стимулювання навчальної діяльності необхідне для розвитку в учнів зацікавленості до вивчення нової теми. Може здійснюватися за допомогою введення додаткової навчальної інформації перед основною, а також завдяки створенню проблемних ситуацій.

Звісно, що і основна, і додаткова інформація мають бути викладені чітко, цікаво, гарною, правильною мовою. При вирішенні задач проблемної ситуації не слід дуже негативно і критично ставитися до неправильних міркувань учнів. Якщо учень дав неправильну відповідь або висловив неправильне припущення, тож учитель хай зачекає, коли буде правильна відповідь, а йому зауважить: "Ти зрозумів, у чому була твоя помилка?". Недоречно грубими зауваженнями "відбивати" бажання учнів приймати участь у обговоренні.

Актуалізація опорних знань покликана забезпечити узгодження між викладеною вчителем інформацією та сприйняттям, засвоєнням, осмисленням її учнями. Щоб пояснення було зрозумілим, учням необхідно нагадати попередній вивчений матеріал, на базі якого засвоюватимуться нові знання.

Якщо це робить учитель самостійно, то нагадування повинно бути чітким і коротким, щоб не перевантажувати учнів і не втомлювати їх перед відповідальною роботою – процесом засвоєння знань.

Якщо до актуалізації опорних знань залучаються учні, то їх участь має бути короткою і точною, щоб не втрачати багато часу. Слово треба надавати в першу чергу сильним учням, які теж можуть припустити помилки, але кількість їх буде мінімальною.

Атмосфера в класі повинна бути спокійною, всі сили треба сконцентрувати на сприйманні нового матеріалу. Не слід робити ніяких дріб'язкових зауважень типу: "Чого ти дивишся у вікно?", "Що ти там загубив під партою?" і т. ін.

Пояснення нового матеріалу полягає не тільки у викладанні, а й у керуванні процесом засвоєння учнями нових знань. Для успішного засвоєння учнями нових знань викладачеві необхідно подбати про їх сприйняття, розуміння, закріплення і застосування. Бажано, щоб під час пояснення нового матеріалу, між учнями та вчителем існував зворотній зв'язок для з'ясування незрозумілих моментів. Іноді цей зв'язок зникає, і учень втрачає інтерес до матеріалу і починає займатися сторонніми справами. Ось тоді це й помічає вчитель і починає робити зауваження неуважному учневі. А в цей час інші учні, які розуміли пояснювальний матеріал, теж втратили зв'язок, тобто логіку змісту пояснювального матеріалу. І починається хаос, для ліквідації якого потрібен час. Тому будь-яке відхилення від пояснювання, навіть і в корисних цілях (щоб усі уважно слухали), заважає більшості учнів сприймати матеріал. В цьому випадку треба уважно слідкувати, хто слухає і не відволікається, а хто вже давно "спить" з відкритими очима. Треба наголосом, жестом або мімікою привернути їхню увагу і ні в якому разі не створювати конфлікт з приводу неуважності окремих учнів.

Оця педагогічна чуйність, знання можливостей кожного учня – важлива риса вчителя-фахівця. Головне при поясненні володіти собою, терпимість до учнів, слабких і неуважних. Неуважного учня можна "розбудити" проханням повторити, про що йшла щойно мова. Так можна привчити деяких учнів бути уважними. Але ж великий недолік класно-урочної системи, що всі учні різні і дуже важко здійснювати індивідуальний підхід до кожного учня. Але роздратуванням, голосом, образами і зневагою до окремих учнів справи не допоможеш. Тому консультації, додаткова робота вчителя у післяурочний час може вивести учнів на рівень розуміння предмета і тільки тоді він зможе стати уважним. Найголовніше, чим можна зацікавити учнів на уроці – якістю викладання матеріалу. Як цього досягти? Треба знати, що:

Вступ розповіді має бути коротким, яскравим, емоційним, цікавим. Вступ готує учнів до сприйняття нового навчального матеріалу. В доступній формі повідомляється учням завдання їх діяльності на даному уроці.

Під час розповіді-викладу вчитель розкриває зміст нової теми, здійснення викладення за логічно складеним планом в чіткій послідовності з виділенням головного, суттєвого, з застосуванням ілюстрацій і переконливих прикладів.

Розповідь-завершення проводиться наприкінці уроку. Вчитель підкреслює головні думки, робить висновки й узагальнення, дає завдання для подальшої самостійної роботи учнів над цією темою.

Умовами ефективності пояснення є ретельне обмірковування плану розповіді, вибір найбільш раціональної послідовності розкриття теми, вдалий вибір прикладів і ілюстрацій, дотримання певного емоційного тону викладання, толерантне ставлення до учнів.

Закріплення нового матеріалу здійснюється за допомогою вибіркового фронтального опитування учнів або за допомогою невеликої самостійної роботи. Для цього вчитель повинен підібрати питання, завдання, приклади, які сприятимуть приєднанню нових знань до раніше засвоєних знань.

При закріпленні матеріалу звісно що кращі й уважні учні демонструють кращі знання і навички.

А як же бути з іншими, з тими, хто потребує ще домашніх вправ, роботи з підручником? Нам здається, що всіх учнів (може в меншій мірі) необхідно запросити до закріплення, ставити прості запитання, щоб вони давали коротенькі відповіді, але обов'язково прийняли участь. Ніяких нарікань: "От не слухав, відволікався, а тепер мовчиш". З уроку повинні всі піти з хорошим настроєм.

На кожному елементі уроку, на кожному уроці учні повинні поступово повірити у свої можливості у навчанні, у те, що вони теж можуть досягти успіхів, нехай не зараз, а згодом. І добрий, знаючий учитель допоможе їм обов'язково. Адже віра учня в себе – це найважливіший виховний акт на уроці.

Повідомлення домашнього завдання – важливий елемент уроку і ні в якому разі його не слід виконувати після дзвоника. Треба певний час, щоб пояснити зміст завдання, що і як треба виконувати, записати домашнє завдання на дошці, а учні повинні його записати у щоденник. Коли ця важлива робота виконується після дзвоника, учні налаштовані на перерву, часто створюється гамір, учні неухажні, вчитель невдоволений, знову ж таки робить зауваження, учні не розуміють, що і як треба робити вдома, а тому частіше і не виконують домашніх завдань, якщо хтось із дорослих не допоможе. Не на такій сумній ноті повинен закінчуватися урок. Ще до дзвоника, коли учні все уяснили та записали, вчитель має завершити урок підсумками.

Підбиття підсумків уроку – останній елемент уроку передбачає коротке повідомлення вчителем про виконання запланованої мети та завдань уроку. Вчитель аналізує, якими знаннями учні оволоділи, яке значення мають ці знання для наступного вивчення предмета. На нашу думку, в першу чергу слід похвалити слабких учнів, які вперше показали хороші знання, побажати їм "так тримати".

При такому толерантному підході до учнів на протязі всього уроку учні звикають до гуманного ставлення до них, вони поводять себе достойно і вчаться з задоволенням.

Доречно нагадати звернення до вчителів В.О. Сухомлинського: «Якщо ви прагнете, щоб ваше виховання стало мистецтвом, відгострйте слово. Шукайте в невичерпній скарбниці вашої рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на різнокольоровій палітрі народної мудрості, говорить дітям красиво про красу оточуючого світу. Слово це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Уміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна знівечити її. Тож опануємо цей різець, щоб з наших рук виходила лише краса...»

І на сам кінець додаємо: щоб в цьому світі ми почували себе впевнено і комфортно, ми повинні завжди бути відповідальними за те «как слово наше отзовется» в душі дитини і дорослої людини, і допоможе виховати толерантне суспільство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В.О. Сухомлинський. Вибрані твори в 5 томах.: К. – 1979., т. 3 – с. 176, с.546; т. 5 – с. 169.

УДК 37.013.77

В.В.Елькина

ПСИХОЛОГИЯ ВОСПИТАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ПОТРЕБНОСТЕЙ У В.А. СУХОМЛИНСКОГО

У статті розглядається проблема виховання в аспекті психічного розвитку і формування всесторонньо розвинутої особистості.

The article is dedicated to the problem of upbringing. The upbringing of an all-round developed person is examined in the aspect of his mental development and forming.

С точки зрения понимания потребностей человека в психологии, потребности получают возможность к развитию, т.е. вовлекаются в историю, становятся ее элементом. Поэтому потребности – это и предпосылки и результат не только собственно трудовой деятельности людей, но и познавательных процессов.

Следовательно, потребности выступают, как такие состояния личности, благодаря которым осуществляется регулирование поведения, определяется направленность мышления, чувств, воли человека. Потребности человека обусловлены процессом его воспитания, т.е. приобщение к миру человеческой культуры, представлены, как предметно (материально), так и функционально (духовно) [1: 287].

Разрабатывая проблему активности личности, отечественные психологи опираются на идею об активном характере отражения, происхождении сознания из трудовой деятельности, ее ведущей роли в поведении и деятельности, таким образом источником активности личности, являются потребности [1: 69].

Потребности характеризуются следующими признаками:

Во-первых, любая потребность имеет свой предмет – она всегда есть осознание нужды в чем-то.

Во-вторых, всякая потребность приобретает конкретное содержание в зависимости от того, в каких условиях и каким способом она удовлетворяется.

В-третьих, потребность обладает способностью воспроизводиться.

И, что еще достаточно важно, потребности выражаются в мотивах, т.е. непосредственных побуждениях к деятельности. Поэтому в системе направленности личности принадлежит мировоззрению, убеждениям и идеалам личности.

Исследуя научный потенциал В.А. Сухомлинского, необходимо отметить, что выдающийся педагог рассматривал потребности в зависимости от конкретно-исторической эпохи, уровня и характера притязаний человека, особенностей его эмоционального отношения к различным явлениям окружающей жизни самих особенностей его личности [3: 35].

Об первичных, материальных потребностях Василий Александрович помнил всегда. Будучи директором Павлышской школы, он оказывал посильную материальную поддержку молодым педагогам, полагая, что противопоставлять моральные стимулы материальным – ошибочно [4, т.3, с. 632].

В.А. Сухомлинский акцентировал «меня тревожит вопрос: как соединить растущие потребности материальных благ с формированием морального облика гражданина?»